ODTÜ Gelişme Dergisi, 39 (Nisan), 2012, 61-86

Elifbâdan Alfabeye: İki Yazı Sisteminde Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi

Özgür Aydın[*]
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,06100, Ankara
e-posta: ozguraydin66@gmail.com

Özet

Bu yazıda, Arap ve Latin harflerine dayalı yazı sistemleri, yazıbirim-sesbirim etkileşiminin saydamlığını gösteren ve "yazı sisteminin derinliği" olarak adlandırılan etken bakımından karşılaştırılmaktadır. Türkçenin Latin alfabesine dayanan bugünkü yazı sistemi incelendiğinde, kimi parçalarüstü sesbirimlere, <ğ> harfine ve ödünçleme sözcüklere ilişkin kimi görünümler dışında, yazıbirimlerle sesbirimlerin neredeyse tümüyle örtüşür durumda olduğu görülmektedir. Buna karşın, Türkçenin Arap alfabesine dayanan yazı sisteminde, ünlüleri gösteren yazıbirimlerin eksikliği, aynı yazıbirimin birden çok sesbirimle ve tek bir sesbirimin birden çok yazıbirimle etkileşimi, saydamlığı etkileyen öğeler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, 10525 sözlükbirimde harf-sesbirim eşleşmesinin tam ve kısmi olarak gerçekleştiği sözcükler belirlenerek Latin alfabesine dayalı bugünkü yazı sisteminde eşlemenin %95.33 oranında tam olarak gerçekleştiği, Arap alfabesine dayalı yazı sisteminde ise bu oranın %21.14 olduğu ortaya konmaktadır. Çalışmada ayrıca, Latin harfleriyle Türkçe yazımındaki durumun tersine, Türkçenin Arap harfleriyle yazımında, albiçimciklerdeki başkalaşımların sınırlı biçimde sergilenebildiği gösterilmektedir. Tüm bu bulguların, ilk okuma güçlüklerinin yazıbirim-sesbirim eşlemesiyle ilişkili olabileceği savına veri oluşturabileceği ileri sürülmektedir.

Anahtar kelimeler: Yazı Sisteminde Saydamlık, Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi, Yazı Sisteminin Derinliği, Arap Yazı Sistemi, Latin Yazı Sistemi.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecinde yaşanan değişimler içinde önemli bir halkayı "harf devrimi" ya da "yazı devrimi" olarak adlandırılan yazı sisteminde gerçekleştirilen değişim oluşturmaktadır. Tanzimat Döneminde başlayan Arap yazı sistemine yönelik eleştirilerin temelinde siyasi, ekonomik ve kültürel pek çok neden bulunmakla birlikte, değişimdeki önemli bir etkenin Arap yazı sisteminin, Türkçenin

[*] Sesbilimle ilgili yorum ve katkılarından ötürü İclâl Ergenç'e, Arap harfleriyle yazım konusunda yardımlarından ötürü Hülya Taş'a ve Bilal Çakıcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

sesbilimsel düzeneğine uymaması sonucu okuma yazma öğretimine ilişkin zorluklar olduğu söylenebilir. Bir yazı sisteminin bir dilin sesbilimsel düzeneğine uygun olup olmadığı, "yazı sisteminin derinliği" (orthographic depth) olarak adlandırılan bir etkene, yani yazıbirim-sesbirim etkileşiminin saydamlığına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Latin ve Arap yazı sistemlerini yazıbirim-sesbirim etkileşimleri boyutunda karşılaştırmak, her iki yazı sisteminde, sözlüksel düzeyde harf-sesbirim örtüşme oranlarını belirlemek ve biçim-sesbilim başkalaşımlarının yazı sisteminde ne ölçüde yansıtıldığını ortaya koymaktır.

2. Yazı Sistemindeki Değişimin Tarihsel Gelişimi

XIII. yüzyılın başlarından XV. yüzyılın sonlarına değin, Arap yazı sisteminin Türkçeye uygulanmasında çok kesin kurallara bağlı kalınmadığı gözlenmektedir. XIII. yüzyılla başlayan dönemde, Arap yazı sisteminin daha az saydam olduğu, ilerleyen dönemlerde ise yazı sistemini saydamlaştırmaya dönük çabaların gerçekleştirildiği, metinlerden gözlenebilmektedir (bkz. Canpolat, 1981). XV. yüzyılın sonlarında ise yazım, genel çizgileriyle belirli bir sisteme ulaşmış gibi görünmektedir. Tanzimat dönemine kadar Arap yazı sistemine zaman zaman karşı çıkışlar olmuştur. Örneğin XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi, "ömrü boyunca doğru yazılmış bir kitap göremediğini" belirterek Arap yazısının yetersizliğini dile getirmiştir (Karal, 1978: 63). Ancak gerçek karşı çıkışların Tanzimat dönemiyle başladığı görülmektedir.

Osmanlı Devletinde harflerde değişiklik yapılması konusu ilk kez 12 Mayıs 1862 tarihinde Münif Efendi'nin Cemiyet-i İlmiye Osmaniye'de verdiği konferansta ele alınmıştır. Münif Efendi, bu konferansta Arap harfleriyle oluşturulan yazı sisteminin düzeltilerek okumayı ve yazmayı kolaylaştırıcı biçime dönüştürülmesi gerektiğini belirtmekte, Arap harfleriyle oluşturulan yazı sisteminin zorluğu nedeniyle, okuryazar sayısının az olduğunu öne sürmektedir (Canpolat, 1981). Münif Efendi'nin çıkışından bir yıl sonra, daha önceleri metinlerin doğru okunabilmesi için Arap alfabesinin değiştirilerek Latin alfabesine benzetilmesini savunan Mirza Feth-Ali, "harflerin ıslahı" tasarısını Sadrazam Fuat Paşa'ya sunmuştur (Şimşir, 1992). Sonraları, 1869 yılında Namık Kemal'in *Hürriyet*'teki eğitim sorunuyla ilgili yazısına İranlı aydın Melkum Han'ın yanıtıyla başlayan bir tartışma başlamış, ilerleyen zamanlarda da bu tartışmalar *Terakki* ve *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetelerine taşınmıştır (bkz. Tansel, 1953). II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, Arnavutluk'un Latin yazısına geçmesinin de etkisiyle, tartışmalar hızlanmıştır. Bu dönemde Hüseyin Cahit (Yalçın), Celal Nuri (İleri), Abdullah Cevdet gibi aydınların açıkça Latin harflerine geçmek gerektiğini dile getirdikleri görülmektedir (Doğaner, 2005). Tüm bu gelişmeler yazı sorununun giderek toplumsallaştığını göstermektedir.

Bu dönemlerde pek çok yazıda Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemi savunulurken, diğer yandan da Arap yazısının yeniden düzenlenmesi yönünde öneriler getirilmekteydi. Söz gelimi, "Hurûf-ı Munfasıla" olarak adlandırılan, harflerin ayrı yazılması konusu böyle bir çabanın sonucudur. Aslında 1863 yılında ortaya atılan bu öneri (bkz. Canpolat, 1981), sonraları Enver Paşa'nın

isteğiyle "Ordu Elifbâsı" adıyla Balkan Savaşı sırasında kullanılmaya başlanmıştır[1]. II. Meşrutiyet döneminde "Hurûf-ı Munfasılacılar" olarak adlandırılan bir grup, gazetelerde, dergilerde bu konuda yazılar yazmışlardır. İsmail Hakkı'nın *Tamim-i Maarif ve Islah-ı Huruf,* Cihangirli Şinasi ve İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nun *Tadil-i Huruf Meselesi: Şekiller Nasıl Tedkik Olunur* adlı yapıtları bu çabanın ürünleridir (bkz. Şimşir, 1992). Arap yazısının yeniden düzenlenmesi yönünde bir başka öneri de yazıda ünlüleri gösteren imlerin eklenmesine yönelik bir öneriydi. Bu dönemde bu imlerin eklenmesiyle oluşturulan yazı sisteminin sadece Türkçe sözcüklerde uygulanması, Arapça ve Farsça kökenli ödünçleme sözcüklerin yazımında bir değişikliğe gidilmemesi yönünde görüşler ortaya atılmıştır (Canpolat, 1981). Örneğin, "Servet-i Fünun Elifbâsı" olarak adlandırılan yazı, bu türden bir yazıdır.

Arap yazı sisteminin Türkçe için yeniden düzenlenmesine yönelik tüm öneriler başarısız olmuştur. Bu başarısızlıklar da yazı sistemini tartışılmakta olan Latin yazı sistemine yönlendirmiştir. Ancak Latin alfabesine geçişin çok kolay olmadığı görülmektedir. Bu konuda siyasal, dinsel pek çok engelin olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay önce İzmir'de toplanan Milli İktisat Kongresinde, işçi delegelerden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından Latin harflerinin kabulü hakkında bir önerge verilmiştir. Kâzım Karabekir'in önergeye karşı çıkması sonucu önerge reddedilmiştir. Kongre sonrası Kâzım Karabekir'in *Vakit* gazetesindeki demeci o dönemdeki kimi düşüncelerin Latin alfabesine bakışını yansıtması açısından önemlidir:

> "Acaba bu Latince kabul edilebilir mi? Bu kabul edildiği gün memleket herc-ü merce girer. Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımız, tarihlerimiz ve binlerce cilt âsârımız bu lisanla yazılmış iken, büsbütün başka bir şekilde olan bu harfleri kabul ettiğimiz gün en büyük bir felâkete uğramış oluruz. Derhal bütün Avrupa'nın eline güzel bir silah verilmiş olur. Bunlar âlem-i İslâma karşı diyeceklerdir ki: 'Türkler ecnebi yazısını kabul etmişler ve Hıristiyan olmuşlardır.' İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytanetkârâne fikir budur"[2].

Daha sonra Maarif Vekili olacak İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, 1924 yılı bütçesi görüşmelerinde eğitim bütçesinin kabarıklığına karşın halkın hâlâ okuma yazma bilmediğinden yakınmış, bu konudaki önemli bir etmenin de doğrudan doğruya Arap harfleri olduğunu ileri sürmüştür[3]. 26 Şubat 1926 tarihinde Bakü'de toplanan Türkiyat Kongresinde Arap alfabesinin bırakılıp Latin alfabesine geçiş kararı alınmıştır. Bunun ardından, Türkiye'de *Akşam* gazetesinde konuyla ilgili sormaca ve sonrasında pek çok gazetedeki tartışmalar konunun yeniden gündeme taşındığını göstermektedir. *İkdam* gazetesinde Arap yazısını savunan yazılar, *Cumhuriyet* gazetesinde ise Latin alfabesine geçişi destekleyen yazılar yayımlanmaya başlamıştır. Bu tartışmalarla 1928 yılına gelindiğinde, artık Latin alfabesine geçiş çalışmaları başlamış, bu amaçla Dil

---

[1] 1918 yılında Mustafa Kemal, hızın önem kazandığı bir zamanda işleri yavaşlatan bir sistem olarak gördüğü bu yazıyı "madem bir işe başladınız, bari bunu doğru dürüst yapacak cesareti gösteriniz" diyerek eleştirmiştir (bkz. Ünaydın, 1956: 28-29).

[2] *Vakit*, 5 Mart 1339/1923, sayı 1879.

[3] 25 Şubat 1340 (25 Şubat 1924): TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre II, C. VI, s. 481.

Encümeni kurulmuştur. İlk toplantısına 26 Haziran 1928 yılında başlayan Dil Encümeni, 6 Ağustos'ta Latin alfabesine dayalı yeni Türk yazı sistemini belirlemiştir. 1 Kasım'da kabul edilip 3 Kasım 1928 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayımlanan yeni Türk harfleri "sesçil bir alfabe" özelliği göstermesi bakımından toplum tarafından çabuk kabul görmüş ve hızlı bir biçimde yaygınlaşmıştır.

3. Latin ve Arap Yazı Sisteminde Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi

3.1. Yazı Sistemlerinde Saydamlık

Alfabetik yazılarda yazıbirim (grapheme) olarak adlandırılan birim, dilde anlam ayırt edici en küçük birim demek olan sesbirimi (phoneme) gösteren harf ya da harf birleşimlerini adlandırmak için kullanılmaktadır. Örneğin İngilizcede *thought* sözcüğü yedi harf içermekte ancak sadece üç yazıbirim barındırmaktadır: *th-ough-t*. Bu üç yazıbirim üç farklı sesbirimi göstermektedir: /θ/, /ɔː/, /t/[4]. Kısacası yazı sistemlerinde belirli bir harf ya da harf birleşimi bir sesbirimi karşılayabilmektedir. Ancak yazıbirim-sesbirim etkileşiminin her zaman düzenli olduğunu söylemek güçtür. Yazı sistemleri, yazıbirim-sesbirim etkileşiminin saydamlığını gösteren "yazı sisteminin derinliği" olarak adlandırılan bir etkene bağlı olarak sınıflandırılmaktadır (Liberman, Liberman, Mattingly ve Shankweiler, 1980). Yazıbirimlerin sesbirimlerle tümüyle ya da büyük bir oranda eşleştiği, Fince, Macarca, İtalyanca, Sırpça-Hırvatça, Türkçe gibi dillerde görülen yazı sistemi "yüzeysel" (shallow) ya da "saydam" (transparent) olarak adlandırılmaktadır. Buna karşın, yazıbirim-sesbirim etkileşimi belirsizse ve sesbirimler düzenli olarak yazıbirimlerle örtüşmüyorsa bu yazı sistemi "derin" (deep) ya da "opak" (opaque) olarak adlandırılmaktadır. Söz gelimi Almanca, Hollandaca, İngilizce, Fransızca gibi dillerin yazı sistemlerinin saydam olmadığı ileri sürülmektedir (bkz. Borgwaldt, Hellwig ve de Groot, 2004).

Yazıbirim-sesbirim etkileşimi, saydam yazı sitemlerinde bire bir (1-1) bir ilişki sergilerken saydam olmayan yazı sistemine sahip dillerde yazıbirim-sesbirim etkileşimi bakışımsız olarak gerçekleşebilir. Yazıbirim-sesbirim etkileşiminin bakışımsız olduğu yazı sistemlerinde kimi yazıbirimler farklı farklı sesbirimlerle (1-2) ya da kimi sesbirimler farklı farklı yazıbirimlerle (2-1) gösterilebilir. Söz gelimi, sesbirim-yazıbirim yönünde, İngilizcede /aɪ/ sesbirimi *mine*, *pie* ve *my* sözcüklerinde görüldüğü gibi farklı farklı yazıbirimlerle gösterilmiştir: <i>, <ie> ve <y>. Tersine yazıbirim-sesbirim yönünde, <a> yazıbiriminin *fate*, *pat* ve *wash* sözcüklerinde farklı sesbirimleri gösterdiği görülmektedir: /eɪ/, /æ/, /ɒ/. Kimi zaman da yazıbirimin herhangi bir sesbirim karşılığı bulunmamakta, yazıbirim *sıfır sesbirim*le eşleşmektedir (1-0).

Yazı sisteminin saydamlığına ilişkin bir başka görünüm, biçim-sesbilimsel (morpho-phonemic) başkalaşımların yazı sistemindeki yansımalarında ortaya çıkmaktadır. Saydam olmayan yazı sistemlerinde, biçimbirimlerin farklı

[4] Yazıda / / imi, sesbirimleri; [ ] imi, sesleri; < > imi de yazıbirimleri göstermektedir.

altbiçimcikleri (allomorph) göz ardı edilerek yazıda gösterilmemektedir. Örneğin İngilizcede *cars*, *cats* sözcüklerinde, *–s* biçimbirimi ilk sözcükte [z], ikinci sözcükte [s] seslerini göstermesine karşın her iki sözcükte de <s> yazıbirimiyle gösterilmiştir. Öte yandan, örneğin Türkçede *–lAr* biçimbirimi *arabalar* ve *kediler* sözcüklerinde altbiçimciklenme (allomorphy) koşullarına uygun biçimde *–lar* ve *–ler* biçimlerinde yazılmaktadır.

Her ne kadar dillerin yazı sistemlerini saydam ya da opak olarak tanımlasak da yazı sistemlerindeki saydamlığın derecelendirilebilir nitelikte olduğu ileri sürülmektedir (bkz. Borgwaldt, Hellwig ve de Groot, 2004). Örneğin Macarcada yazı sisteminin saydam özellikler sergilediği, İngilizcenin ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi, saydam olmayan yazı sisteminin tüm özelliklerini gösterdiği, ancak Fransızca, Almanca ve Hollandaca yazı sistemlerinin saydamlık bakımından bu iki dilin arasında bir yerlerde olduğu belirtilmektedir (bkz. Borgwaldt, Hellwig ve de Groot, 2004)[5]. Yine Sırp, İngiliz ve İbrani yazı sistemleri karşılaştırılırken, Sırp yazı sisteminin saydam, İngiliz yazı sisteminin ise Sırp yazı sistemi ile İbrani yazı sistemi arasında bir yerde olduğu görülmektedir (bkz. Katz ve Frotz, 1992). Bu durum, yazı sistemlerinde saydamlığın zaman içinde parçasal olarak kaybolduğu izlenimi vermektedir (bkz. Uzun, 2004: 34). Bir dilin yazı sitemindeki saydamlığın yitirilmesi zamana bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Konuşma diline göre yazı dilinin geleneksel özelliği, yazı ve ses arasındaki bağı zayıflatmakta, dolayısıyla yazı dili zamanla saydamlığını da yitirmektedir. Öyleyse ilke olarak, bir yazı sistemi ne kadar eskiyse saydamlığını da o kadar yitirmiş olduğu söylenebilir.

Elbette yazı sisteminin yeni olması demek tam bir harf-ses örtüşmesinin gerçekleşmesi anlamına da gelmemelidir. İlkece seslerle harflerin tümüyle örtüştüğü bir yazı sisteminden söz etmek olanaksızdır. Söz gelimi, Türkçedeki /r/ sesbiriminin farklı üç değişkesi olan [r], [ɾ] ve [ɣ] sesleri için üç ayrı harf ya da yazıbirim kullanılması, bu birimler anlam ayırt edici bir özelliğe sahip olmadıklarından gerekli değildir. Dolayısıyla yazı sistemlerinin saydamlığı, harf-ses etkileşimlerine göre değil, anlam ayırt edici birimlere dayalı olarak, yani yazıbirim-sesbirim ya da harf-sesbirim etkileşimlerine göre değerlendirilmektedir (bkz. Liberman, Liberman, Mattingly ve Shankweiler, 1980; Katz ve Frotz, 1992).

3.2. Latin Yazı Sisteminde Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi

29 harften oluşan Türkçenin Latin alfabesine dayanan bugünkü Türk yazı sisteminde yazıbirimler ve sesbirimler neredeyse tümüyle örtüşür durumdadır (bkz. Tablo 1). Türkçenin Latin harfleriyle yazımında, herhangi bir sesbirim

[5] Borgwaldt, Hellwig ve de Groot (2004)'e göre, asılında basit bir gözlem bu türden bir derecelendirmeyi yapmamız için yeterlidir: Bu dillerin ikidilli sözlükleri incelendiğinde Macarca sözlüklerde sesbilimsel gösterimlerin hiç olmadığını, İngilizce sözlüklerde her zaman bulunduğunu görürüz. Almanca, Fransızca ve Hollandaca sözlüklerde ise sesbilimsel gösterimler bu iki sözlüğün arasında bir yerdedir, sesbilimsel gösterimler sadece ödünç sözcüklerin bazılarında yer almaktadır.

karşılığı olmayan tek harf <ğ> harfidir[6]. Sesbirimsel karşılığı bulunmadığı için bir yazıbirim niteliği de taşımayan bu harfin ardında ve önünde aynı nitelikli iki ünlü bulunuyorsa ya da önünde bir ünlü bulunuyorsa ünlüler uzun ünlü olarak sesletilmektedir: *dağ* [dɑː], *ağaç* [ɑːtʃ]. Ayrıca düz-öndil ünlüleriyle birlikte <ğ> harfi, [j] olarak sesletilmekte ya da önünde ve ardında ayrı nitelikli ünlüler bulunuyorsa kayan ünlü görünümleri ortaya çıkmaktadır: *eğlence* [ɛjlendʒɛ], *ağıt* [ɑɨt] (Ergenç, 1991). Bu bulgular, yazı sisteminde saydamlığın bakışımsız olduğunu, yani sesbirim-yazıbirim denkliğine karşın, yazıbirim-sesbirim denkliğinin tümüyle kurulmadığını göstermektedir.

Tablo 1
Türkçenin Latin Alfabesiyle Yazımında Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi

Yazıbirim	Sesbirim	Yazıbirim	Sesbirim	Yazıbirim	Sesbirim
a	/a/	ı	/ɨ/	r	/r/
b	/b/	i	/i/	s	/s/
c	/dʒ/	j	/ʒ/	ş	/ʃ/
ç	/tʃ/	k	/k/	t	/t/
d	/d/	l	/ɬ/	u	/u/
e	/e/	m	/m/	ü	/ʏ/
f	/f/	n	/n/	v	/v/
g	/g/	o	/ɔ/	y	/j/
ğ	—	ö	/œ/	z	/z/
h	/h/	p	/p/		

Tablo 1'deki sesbirimler dışında, dillerde anlam ayırt edici birim olarak bir ya da birden çok sesbirimi örten süre, vurgu, ton gibi parçalarüstü sesbirimler de bulunmaktadır. Eğer yazı sistemlerindeki saydamlık derecelendirmelerinde ölçüt, anlam ayırt edici birimler ise yazı sistemlerinde parçalarüstü sesbirimleri gösteren imlerin de ele alınması gerekir. Gerçekten de kimi dillerin yazı sistemlerinde parçalarüsütü sesbirimleri gösteren diyakritiklerin (diacritics) kullanıldığı görülmektedir. Söz gelimi, beş sözlüksel tona sahip olan Taycanın yazımında dört tonun, Macar yazı sisteminde ünlülerin süre bakımından uzun biçimlerinin, İspanyolcada düzenli olmayan seslemlerde bulunan vurguların gösterildiği görülmektedir. Parçalarüstü sesbirimlerin yazı sisteminde gösterilmesi, bu birimlerin dilde hangi ölçüde en küçük çift oluşturduğu ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, parçalarüstü sesbirimlerin yazı sisteminde gösterilmemesi, eşyazımlılığa (homography) neden oluyorsa, bu birimlerin yazı sisteminde gösterilmesi genellikle yeğlenmektedir. Türkçenin Latin alfabesine dayanan bugünkü yazı sisteminde, parçalarüstü sesbirim olarak sadece süre

[6] Türkçede <ğ> harfinin ölçünlü dilde sesbilimsel bir karşılığı olmadığı alanyazında pek çok kez dile getirilmiştir (bkz. Selen, 1979: 86; Demircan, 1979: 72; Ergenç, 1984: 186-200 vb.). İlk olarak bu harfin sesletimiyle ilgili sesyazar çalışmalarında Ergenç (1984), 200'den fazla sözcükte bu harfi gösteren bir sese rastlamadığını belirtmektedir. Yazı dizgesinde yer alan bu harfin sesbilimsel işlevleri için bkz. Ergenç (1991).

biriminin, düzeltme imi (^) yoluyla, sınırlı ölçüde gösterildiği görülmektedir. Ünlülerin süresini gösteren bu imin kullanımı uzun süre tartışılmıştır (bkz. Tseng, 2002: 130-8; Altun, 2010). Bugün bu diyakritiğin en küçük çift oluşturan *adet*/*âdet*, *şura*/*şûra, resmi/resmî* gibi sözcüklerde kullanıldığı görülmektedir. Eşyazımlılık olasılığı bulunmayan *dünya*, *memur*, *vali* gibi sözcüklerde uzun ünlüler bulunmasına karşın, herhangi bir diyakritik kullanılmamaktadır. Türkçede parçalarüstü birim olarak sürenin anlam ayırt edici bağlamları sınırlıdır, bu yüzden de bu sınırlılık yazı sisteminde bu birimlerin her durumda gösterilmesini gereksiz kılmaktadır.

Yazı sistemlerinde kimi zaman bir yazıbirimin hangi sesi karşılayacağı, bulunduğu bağlam içinde ayırt edilebilmektedir. Söz gelimi Türkçenin Arap harfleriyle yazıldığı dönemlerde <ك> ve <ق> yazıbirimleri sırasıyla [c] ve [k] seslerini karşılamaktaydı, dolayısıyla buradaki öndil/arkadil ayrımlaşması bu yazıbirimlerden sonra gelen yazıbirimin de özelliğini belirtebilmekteydi. Söz gelimi <و> yazıbirimi, <ك> yazıbiriminden sona /œ/ ya da /ʏ/, <ق> yazıbiriminden sonra ise /ɔ/ ya da /u/ olarak sesletilmekteydi: كورك k(ü)rk, قورق ḳ(o)rḳ. Bugünkü Türk yazı sisteminde düzeltme imi sadece uzun /a/, /u/ ve /i/ ünlüleri için değil, aynı zamanda ünlülerde arkadil/öndil karşıtlığını göstermek için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla Arap yazı sistemindeki durumun tam tersine, bu defa ünsüzlerin arkadil/öndil karşıtlığı ünlüler üzerinden oluşturulmaktadır. Örneğin [kɑɣ] ve [cɑɣ] biçimlerinde sesletilen *kar*/*kâr* çiftinde düzeltme imiyle /a/ sesbiriminin iki değişkesi gösterilirken /k/ sesbiriminin değişkeleri ünlüler yoluyla belirginleşebilmektedir. Bu iki sözcük sesbilimsel açıdan en küçük çift oluşturmasa da Latin alfabesine dayalı yazı sisteminde en küçük çift oluşturduğundan düzeltme imi eşyazımlılığı engelleyici bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, zaman zaman Türk yazı sisteminde en küçük çift oluşturmamasına karşın *mekân*, *evlât*, *sükûn*, *üslûp, rüzgâr* gibi sözcüklerde düzeltme imi kullanılmıştır. Bu yolla, Türk yazı sisteminde bulunmayan /g/, /k/ ve /ɬ/ sesbirimlerinin değişkelerini gösteren sesleri karşılayan yazıbirimlerin düzeltme imi yoluyla belirtilmesi amaçlanmaktadır. Dil Encümeni de yeni alfabenin oluşturulması sırasında özellikle eski alfabedeki <ك> ve <ق> yazıbirimlerinin durumunu çok tartışmıştır (bkz. Sungu, 1941). Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, yazı sistemlerinde harf-ses etkileşiminin değil, yazıbirim-sesbirim ya da harf-sesbirim etkileşiminin önemli olduğunu düşündüğümüzde en küçük çift oluşturmayan, dolayısıyla da eşyazımlılığa yol açmayan durumlarda, düzeltme imi kullanımının bu anlamda çok büyük bir değeri de bulunmamaktadır[7].

[7] Uzun süre kullanımı tartışılan düzeltme iminin yazı sisteminden kalkmasının "söyleyiş bozukluklarına yol açtığı" savı ise (bkz. Zülfikar, 2008) geçerli gibi görünmemektedir. Dilde uzun ünlülerin kısalması olgusunun doğrudan sesbilimsel bir olgu olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Aksi durumda, vurgu, ton, ezgi gibi parçalarüstü birimlere ilişkin tüm

Konuşma diline göre yazı dilinin geleneksel özelliği, özellikle ödünçleme sözcüklerde kendini göstermektedir. Türk yazı sisteminde, kimi ödünçleme sözcüklerin, özgün sesletim özellikleri dikkate alınarak yazıldığı görülmektedir: Örneğin *film* [filim], *tren* [tiɾɛn] gibi özgün biçiminde çift ünsüz bulunan sözcüklerin yazımında ya da özgün biçiminin son sesinde ötümlü ünsüzlerin bulunduğu *diyalog* [dijɑɬɔc] gibi sözcüklerin yazımında, tam bir yazıbirim-sesbirim örtüşmesinin görülmediği gözlenmektedir. Bununla birlikte, ödünçleme sözcüklerin yazımlarının yazıbirim-sesbirim örtüşmesini korumak amacıyla, zamanla değiştiği gözlenmektedir. Söz gelimi *kulüp*, *Hıristiyan* gibi sözcüklerin yetmiş yıl içinde bazen *klüp* ve *Hristiyan* bazen de *kulüp* ve *Hıristiyan* biçiminde yazıldığı gözlenebilmektedir (bkz. Tseng, 2002: 168). Türk yazı sisteminde kimi ödünçleme sözcüklerin özgün sesletim özelliklerinin yazıya yansımasına bir örnek de Arapça kökenli sözcüklerin yazımında karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin Arap harfleriyle yazımında kullanılan <ع> (ayın) yazıbirimini ve ء (hemze) imini içeren sözcüklerin yazımı, yazı devriminin ilk yıllarından beri tartışılmıştır (bkz. Tseng, 2002: 146-159). Türkçede bu yazıbirimlerin sesbilimsel herhangi bir karşılığı olmamasına karşın (bkz. Ergenç, 1989), Türkçenin Arap harfleriyle yazımında, <ع> yazıbirimini içeren *sürat*, *vaka* gibi sözcüklerin kimi dönemlerde *sür'at*, *vak'a* biçimlerinde yazıldığı görülmektedir. Bunun gibi, özgün biçiminde ء iminin yer aldığı *cüret*, *mesul* gibi kimi sözcükler için de *cür'et*, *mes'ul* yazım biçimleri kullanılmıştır. Ergenç (1989), <ع> yazıbiriminin ve ء iminin bulunduğu sözcüklerde kimi zaman uzun ünlülerin, kimi zaman bir ünsüzün, kimi zaman da parçalarüstü birim olarak kavşak biriminin bulunduğunu belirtmekte, Türkçedeki bu görünümlerin Arapçadaki <ع> yazıbiriminin ve ء iminin gösterdiği seslerle ilişkisi olmadığını ileri sürmektedir. Daha ilginç bir durum *cami*, *bayi* biçiminde yazılan sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde karşımıza çıkmaktadır: *Kocatepe Camii*, *gazete bayii*. Özgün biçiminde *cami* ve *bayi* sözcüklerinin son yazıbirimi olarak görülen <ع> yazıbirimi, Arapçada sürtünücü gırtlak ünsüzü olan [ʕ] sesini gösterdiğinden bu durum Türkçe için de geçerli görülerek bu tür sözcüklerden sonra *–i* biçimbirimi hem yazıda hem de sesletimde kullanılmıştır[8].

Görüldüğü gibi, alanyazında saydam bir yazı sistemi olarak betimlenen Türk yazı sisteminde bile sesbirimlerle yazıbirimlerin bire bir ilişkisinden söz etmek tam olarak olanaklı değildir. Konuşma dilinin tam olarak yazı diline aktarılamaması durumu yazı sisteminin saydam olmadığı anlamına gelmemelidir. Bunun yerine, daha önce de belirttiğimiz gibi, çeşitli yazı

"söyleyiş bozukluklarının" ortadan kaldırılması için Türk yazı sistemine bu birimleri karşılayan imlerin eklenmesi gerekirdi.

[8] Bu tür sözcüklerin *–si* biçimbirimi ile *Kocatepe Camisi* ve *gazete bayisi* biçiminde kullanıldığı da görülmektedir. Aslında başka bağlamlarda bu tür sözcüklerin sondaki sesinin Türkçe ses sistemine uygun olarak değerlendirildiği görülmektedir: *camiye*, *bayiye; *camie, *bayie*.

sistemlerinin saydamlığı arasında derecelendirmeli bir ilişki olduğundan söz etmek doğru olacaktır.

Tablo 2
Türkçenin Arap Alfabesiyle Yazımında Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi

Yazıbirim	Sesbirim	Yazıbirim	Sesbirim	Yazıbirim	Sesbirim
ا	/a/, /e/, /i/, /ɨ/	ر	/r/	ف	/f/
ب	/b/	ز	/z/	ق	/k/
پ	/p/	ژ	/ʒ/	ك	/c/, /g/, /ŋ/, /v/[9]
ت	/t/	س	/s/	ل	/ɬ/
ث	/s/	ش	/ʃ/	م	/m/
ج	/dʒ/	ص	/s/	ن	/n/
چ	/tʃ/	ض	/d/, /z/	و	/ɔ/, /œ/, /u/, /ʏ/, /v/
ح	/h/	ط	/t/, /d/	ه	/a/, /e/, /h/
خ	/h/	ظ	/z/	ى	/i/, /ɨ/, /j/, /ɯ/
د	/d/	ع	/a/, /ɨ/, /i/, /ɔ/, /œ/, /u/, /ʏ/, —		
ذ	/z/	غ	/g/		

3.3. Arap Yazı Sisteminde Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi

28 harf bulunan Arap alfabesinde üç uzun ünlüyü gösteren yazıbirimler dışında (<ا>, <و>, <ى>), yazıbirimlerin tümü ünsüzleri göstermektedir. Türkçenin Arap alfabesiyle yazımında [ɟ] ve [ŋ] sesleri için sırasıyla <گ> ve <ڭ> harfleri ve Fars alfabesinden üç harf (<ژ>, <چ>, <پ> sırasıyla /ʒ/, /tʃ/, /p/) eklenerek harf sayısı 33'e ulaşmıştır. Türkçenin Arap harfleriyle yazımında yazıbirim-sesbirim etkileşimi Tablo 2'de görülmektedir. Buna göre 26 yazıbirim Türkçedeki tek bir sesbirim ile örtüşürken, <ا>, <ض>,<ط> <ع>, <ك>, <و>, <ه>, ve <ى> gibi yazıbirimlerin birden çok sesbirimle etkileşimi bulunmaktadır. Bunlar dışında, sözcük başlarında ünlüleri göstermek üzere diyagraflardan yararlanılmıştır: <او> diyagrafı, /ɔ/, /œ/, /u/, /ʏ/ sesbirimlerini; <آ> diyagrafı, /a:/ sesbirimini ve <ای> diyagrafı da /i/, /ɨ/ sesbirimlerini göstermektedir.

Arap alfabesiyle Türkçe yazımında ünlüleri göstermek için önceleri diyakritikler kullanılmış ancak sonradan bunların kullanımından büyük ölçüde uzaklaşılmıştır: كدر / كَدَرْ k(e)d(e)r, فكر / فِكْرْ f(i)k(i)r, كل / كُل g(ü)l. Günümüzde Arapça yazımında da yazı sistemini saydamlaştırmak amacıyla diyakritikler ile kısa ünlüler gösterilebilmektedir. Abu-Rabia (1998) ünlülerin gösterildiği, genellikle okumaya yeni başlayanlar için düzenlenmiş olan yazı

[9] <ك> yazıbiriminin /v/ sesbirimiyle etkileşimi sınırlıdır: گوگرجين güv(e)rcin, گوگرته güv(e)rte vb.

sistemini saydam, ünlülerin gösterilmediği yetkin okuyucular için düzenlenen sistemi ise opak yazı sistemi olarak değerlendirmektedir.

Arap alfabesiyle Türkçe yazımında ünlüleri gösteren yazıbirimlerin kullanımı sözcüklerin köken bilgisiyle ilişkilidir. Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin yazımlarında çoğunlukla özgün biçimleri korunmuştur. Örneğin Arap alfabesiyle Türkçe yazımında, Arapça kökenli sözcüklerde tıpkı Arapça yazımdaki gibi sadece uzun ünlüleri gösteren yazıbirimler kullanılmıştır:قاتل ḳāt(i)l ‘kâtil’ / قتل ḳ(a)t(i)l ‘katil’. Arapça ya da Farsça kökenli olmayan sözcüklerde ise sözcük başındaki tüm ünlüler, sözcük içinde de /e/ sesbirimini gösteren yazıbirimler dışında hemen hemen bütün ünlüler gösterilmiştir: ایکی iki, أل el, بویوك büyük, صیجاق ṣıcaḳ, كل g(e)l, چیچك çiç(e)k. Ancak yine de söz konusu imler, Türkçedeki ünlüleri karşılayacak sayıda değildir. Arap alfabesiyle Türkçe yazımında, Türkçedeki sekiz ünlüyü göstermek üzere dört yazıbirim (<ا>, <و>, <ى>, <ه>) kullanılmıştır. Dolayısıyla ünlülerle ilişkili olarak sesbirim-yazıbirim etkileşiminde her bir sesbirimi tek bir yazıbirim karşılayamamaktadır. Bu belirsizlik pek çok eşyazımlı sözcüğe neden olmaktadır:

كل	KEF+LAM	‘gel’, ‘kel’, ‘gül’
او	ELİF+VAV	‘ev’, ‘av’, ‘o’
اوت	ELİF+VAV+TE	‘ot’, ‘evet’
ات	ELİF+TE	‘et’, ‘at’
اون	ELİF+VAV+NUN	‘on’, ‘un’
كورك	KEF+VAV+RE+KEF	‘kürek’, ‘kürk’, ‘gevrek’
دول	DAL+VAV+LAM	‘dol’, ‘dul’, ‘döl’, ‘düvel’

vb.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçenin Arap harfleriyle yazımında kullanılan <ع> yazıbirimi, Arapçada Türkçe ses dizgesinde bulunmayan sürtünücü gırtlak ünsüzü olan [ʕ] sesini göstermektedir. Arapça kökenli sözcüklerin yazımında kullanılan bu yazıbirim, Tablo 2’de de görüldüğü gibi, Türkçede neredeyse tüm ünlüleri gösterebilmektedir: عقل ʿaḳ(ı)l, عرق ʿırḳ, علم ʿil(i)m, عذر ʿöẕ(ü)r, عنصر ʿunṣ(u)r, علاج ʿilaç vb. Bu yazıbirimin sadece ünlüleri değil, sözcük sonundaki kimi kullanımlarında /h/ sesbirimini gösterdiği

örnekler de bulunmaktadır: طالع ṭaliʿ ‘talih’, طمع ṭamaʿ ‘tamah’ vb. Diğer taraftan, Türkçenin Arap harfleriyle yazımında bu yazıbirimin parçalarüstü birimleri gösterdiği pek çok örnek bulunmaktadır. Ünlüleri gösteren diğer yazıbirimlerle birlikte süre birimini işaret ettiği عارضه ʿār(ı)ża, عالم ʿāl(e)m vb. örnekler ya da tek başına uzun ünlüleri gösterdiği وعد vaʿd ‘vaat’, فعل fiʿl ‘fiil’, شعر şiʿr ‘şiir’ vb. örnekler bu yazıbirimin süre birimiyle etkileşimini göstermektedir.

Bu yazıbirimin parçalarüstü birim olarak sadece süreyle değil, aynı zamanda kavşak birimiyle de etkileşimi söz konusudur (bkz. Ergenç, 1989). Bu yazıbirimin sözcük başında bulunmadığı قطعيا ḳatʿiyen, قرعه ḳ(u)rʿa, صنعت ṣ(a)nʿat, سرعت s(ü)rʿat gibi örneklerde, kimi konuşucuların sesletiminde kavşak biriminin varlığı gözlenebilmektedir: *ku-ra/kur-a; sa-nat/san-at, ka-ti-yen/kat-i-yen* vb. Son olarak, bu yazıbirimin *sıfır sesbirimi* gösterdiği örnekler de görülmektedir: دفع d(e)fˣ, منع m(e)nʿ, طبع t(a)bʿ. Ancak bu sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek eklendiğinde, bu imin kavşak birimiyle etkileşiminden söz edilebilir: *müdahalenin men’i*, *sıkıntıların def’i*. Türkçenin Arap yazıbirimleriyle yazımında kullanılan <ع> yazıbirimi sekiz ünlü ve bir ünsüz ile etkileşiminin yanı sıra iki farklı parçalarüstü birimle olan etkileşimiyle yazıbirim-sesbirim etkileşiminde en karmaşık ilişkiyi kuran yazıbirim görünümündedir.

Arap alfabesiyle Türkçe yazımında, aynı yazıbirimin birden çok sesbirimle etkileşiminin yanı sıra tek bir sesbirimin birden çok yazıbirim ile etkileşimi de söz konusu olabilmektedir. Şekil 1’de görüldüğü gibi, Arap alfabesindeki bazen iki, bazen üç bazen de dört yazıbirim aynı sesbirimle etkileşim içindedir. Tek bir sesbirimin birden çok yazıbirimle etkileşiminin nedeni, Arap alfabesinde söz konusu yazıbirimlerin farklı farklı sesbirimlerle etkileşiminin olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa Türkçe ses dizgesinde bu sesler bulunmamaktadır. Söz gelimi, Arapçada <د> yazıbirimi [d] sesini, <ض> yazıbirimi de [dˤ] sesini gösterirken Arap alfabesiyle Türkçe yazımında bu yazıbirimin sadece /d/ sesbirimini gösterdiği görülmektedir. Arap alfabesindeki üç farklı im Türkçedeki /h/ sesbirimini gösterirken (bkz. Şekil 1), Arapçada <ه> yazıbirimi, [h]; <ح> yazıbirimi, [ħ] ve <خ> yazıbirimi de [x] sesi için kullanılmaktadır. Yine <ث>, <س> ve <ص> yazıbirimleri tek bir sesbirimi gösterirken, Arapçada <ث> yazıbirimi [θ] sesini, <س> yazıbirimi [s] sesini, <ص> yazıbirimi de [sˤ] sesini göstermektedir. Canpolat (1981) Türkçe sözcüklerde sözcük başında <ص> yazıbiriminin kullanımının XV. yüzyılda eşyazımlı sözcüklerde eşyazımlılığı ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu

sava göre, bu dönemden sonra, arkadil ünlüleriyle birlikte <ص> yazıbiriminin, öndil ünlüleriyle birlikte de <س> yazıbiriminin kullanımı genelleşmiştir: سورمك sürm(e)k, صورمق ṣorm(a)ḳ. Tüm bu kullanımlara karşın, aslında Türkçede /s/ sesbiriminin bu türden iki değişkesi bulunmamaktadır. Aynı biçimde, Arapçada [$t^{ʕ}$] ve [t] sesleri için ayrımlaştırılan <ط> ve <ت> yazıbirimleri Türkçe yazımında bu ayrımlaşmayı sergilememekte, bu yazıbirimler sırasıyla arkadil ve öndil ünlüleriyle birlikte /t/ sesbirimini göstermektedir. Oysa tıpkı /s/ sesbiriminde olduğu gibi, /t/ sesbiriminin de Türkçede bu türden değişkelerinden söz etmek güçtür.

Şekil 1
Türkçenin Arap ve Latin Alfabesiyle Yazımında
Sesbirimlerin Yazıbirimlerle Etkileşimi

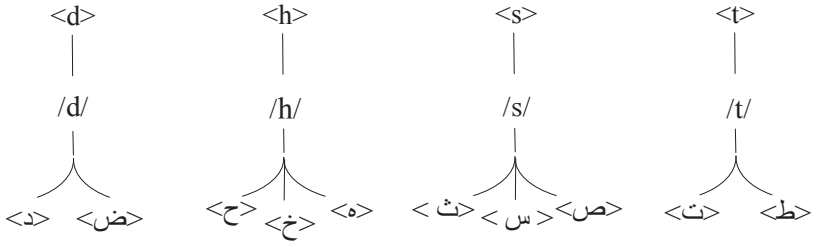

Buraya kadarki örneklerde, Türkçede herhangi bir sesbilimsel değişkesi olmayan, yani farklı sesbirimcikler (allophone) içermeyen sesbirimlerin Arap yazı sistemindeki yazıbirimlerle etkileşimi ele alınmıştır. Bununla birlikte, Arap yazı sisteminde, Türkçede değişkeleri bulunan sesbirimlerin farklı farklı yazıbirimlerle etkileşimde bulunduğu örnekler de yer almaktadır. Şimdi de bu tür örnekler üzerinden tek tek seslerin yazıbirimlerle etkileşimini inceleyelim. Şekil 2'de görüldüğü gibi, Arap alfabesiyle Türkçe yazımında, /g/, /k/ ve /n/ sesbirimlerinin değişkelerinin farklı yazıbirimlerle etkileşimi söz konusudur. Ancak /z/ sesbiriminin iki değişkesinin bu türden bir etkileşimi bulunmamaktadır (bkz. Şekil 2). Arapçada <ذ> yazıbirimi, [ð] sesi için kullanılmaktadır. Ancak bu yazıbirim, Türkçe [z] ya da [z̪] sesleri için kullanılmıştır. Aynı şekilde, Arapçada <ز> yazıbirimi [z] sesi için, <ظ> yazıbirimi de [$z^{ʕ}$] için kullanılırken Arap alfabesiyle Türkçe yazımında her iki im de /z/ sesinin iki değişkesi için kullanılabilmektedir. Diğer yandan, Türkçede /ɬ/, /r/ ve /v/ sesbirimlerinin değişkelerinin Türkçenin gerek Arap gerekse Latin harfleriyle yazımında yazıbirimlerle ayrı ayrı etkileşimi bulunmamaktadır (bkz. Şekil 2). Bu seslerin anlam ayırt edici özellikleri bulunmadığından, yazıbirimlerde bu türden bir ayrımlaşma tıpkı /g/, /k/ ve /n/ sesbirimleri için olduğu gibi, /ɬ/, /r/ ve /v/ sesbirimleri için de gerekli gibi görünmemektedir.

Şekil 2
Türkçenin Arap ve Latin Alfabesiyle Yazımında
Sesbirim Değişkelerinin Yazıbirimlerle Etkileşimi

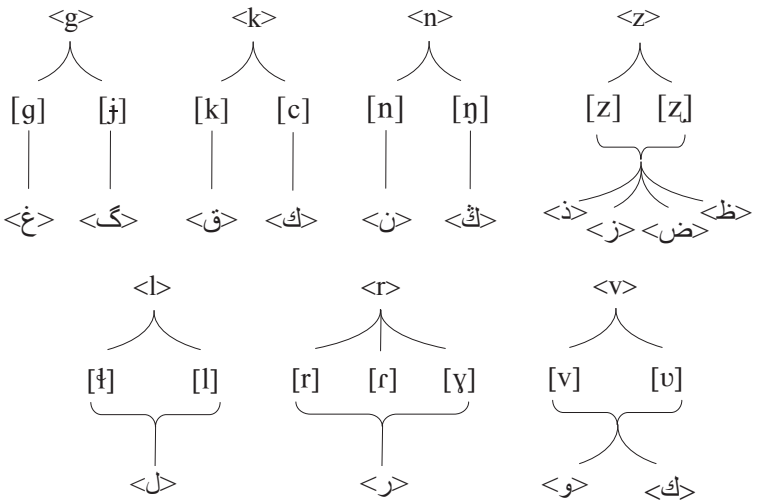

Sonuç olarak, Arap alfabesiyle Türkçe yazımında ünlüleri gösteren yazıbirimlerin yetersizliği, bunun sonucu olarak da ortaya çıkan eşyazımlı durumlar, tek bir yazıbirimin birden çok sesbirimle ya da tek bir sesbirimin birden çok yazıbirim ile etkileşimi Arap yazı sistemini saydamsızlaştıran etkenlerin başında gelmektedir.

3.4. İki Yazı Siteminde Harf-Sesbirim Eşleşmesinin Karşılaştırılması

Arap ve Latin alfabesine dayalı Türkçe yazı sisteminin karşılaştırılmasında sadece yazıbirimler ile sesbirimler arasındaki etkileşimler değil, aynı zamanda sözcüklerde tek tek yazıbirimlerin hangi sesbirimlerle örtüştüğünün ortaya konması da gereklidir. Tablo 2'de görüldüğü gibi, Arap alfabesiyle Türkçe yazımında, yazıbirimler ile sesbirimler arasındaki etkileşimler çerçevesinde, söz gelimi /e/, /d/ ve /ʏ/ sesbirimleri, çeşitli yazıbirimlerle etkileşim içindedir. Bu etkileşime karşın, sözcüklerde her zaman /e/, /d/ ve /ʏ/ sesbirimlerinin ilgili yazıbirimlerle örtüşmesi söz konusu olmayabilir. Söz gelimi, sekiz sesbirimden oluşan [teɾɛdˈdʏt] sözcüğünün yazımında sadece dört yazıbirim kullanıldığı görülmektedir: تردد (TE+RE+DAL+DAL). Dolayısıyla, burada ele aldığımız yazıbirimler için Tablo 2'de yazıbirim-sesbirim etkileşimi her ne kadar sağlanıyor gibi görünse de sözcüklerin yazımında yazıbirimlerle sesbirimlerin bire bir (1-1) eşleşmesi gerçekleşmeyebilir. Bu yüzden, sözcükler üzerindeki yazıbirim-sesbirim eşleşmesinin belirlenmesi yazı sistemini saydamlığına yönelik bilgiler verecektir.

Yazıbirim-sesbirim eşleşmesindeki sorunlardan biri, sesbirimlerle yazıbirimler arasındaki bağlantıların nasıl kurulacağı ile ilgilidir. Örneğin Şekil

3'te اعتبارا i't(i)bare(n) sözcüğüne ilişkin eşleşmeleri incelediğimizde, <ع> yazıbiriminin sıfır sesbirimiyle, <ت> yazıbiriminin /t/ ve /i/ sesbirimleriyle eşleştiği, diğerlerinde ise her yazıbirimin bir sesbirimle eşleştiği görülmektedir. Bu eşleşmede /n/ sesbiriminin eşleştiği herhangi bir yazıbirim bulunmamaktadır. Diğer taraftan, ايبلك iy(i)l(i)k sözcüğüne ilişkin eşleşmelerde ise <ا > ve <ى> yazıbirimlerinin /i/ sesbirimiyle eşlendiği görülmektedir. Kısacası, bu iki sözcüğün yazıbirim-sesbirim eşlemelerinde 1-1, 1-0, 0-1, 1-2 ve 2-1 bağlantılarının tümünün kurulduğu görülmektedir. Ancak bu tür eşleşmelerde 1-1, 0-1 ve 1-0 bağlantılarının kurularak eşleşmenin hesaplanması daha kolay ve pratiktir (bkz. Şekil 4).

Şekil 3

İtibaren اعتبارا ve *İyilik* ايبلك Sözcüklerine İlişkin

Çoklu Eşleme Modeli

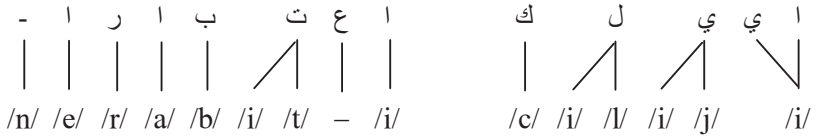

Şekil 4

İtibaren اعتبارا ve *İyilik* ايبلك Sözcüklerine İlişkin

Bire Bir Eşleme Modeli

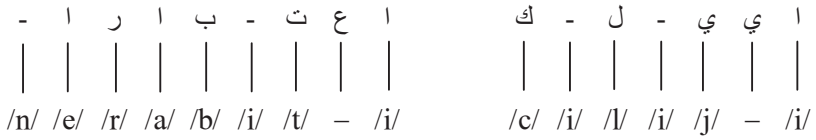

Bu çalışmada Şekil 4'teki gibi, 1-1, 1-0 ya da 0-1 eşleme modelleri kullanılarak Mehmet Kanar'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*ndeki Arap ve Latin harfleriyle yazılmış 10525 sözcüğün sesbirim ve harf sayıları[10] belirlenerek tam ve kısmi olarak eşleşen sözcükler belirlenmiştir. Tüm sözcüklerdeki ortalama sesbirim sayısı 5.20'dir. Arap alfabesine dayalı Türkçe yazı sisteminde sözcüklerde harf sayısı ortalaması 4.97'dır. Latin yazı sisteminde bu sayı 6.25'tir. Bu sayılar, Arap alfabesiyle Türkçe yazımında daha az harfe yer verildiğini, buna karşın Latin harfleriyle Türkçe yazımında daha fazla harf kullanıldığını göstermektedir. Bu veri tabanına göre, Tablo 3'te de görüldüğü gibi, Latin alfabesine dayalı bugünkü Türkçe yazı sisteminde harf-sesbirim

[10] Burada diyagraflardaki birimler ayrı ayrı hesaplandığı için ve sıfır sesbirimleri gösteren imler de değerlendirmeye alındığı için "yazıbirim" terimi değil, "harf" terimi kullanılmaktadır.

eşlemesi %95.33 oranında tam olarak gerçekleşmektedir.[11] Buna karşın, Arap alfabesine dayalı Türkçe yazı sisteminde bu oran %21.14'tür. Yazı sistemleri saydam olmayan İngilizcede %24.5, Fransızcada %12.9, Hollandacada ise %21.3 oranında tam eşleşme görülmektedir (bkz. Den Bosch ve diğ., 1994). Bu oranlar, Arap harfleriyle Türkçe yazımındaki %21.14'lik tam eşleşme oranına yakın oranlardır.

Tablo 3
Türkçenin Arap ve Latin Alfabesiyle Yazımında Harf-Sesbirim Eşleşmesi[a]

	harf-sesbirim eşleşmesi	
	tam eşleşme	kısmi eşleşme
Latin yazı sistemi	10034 / 95.33	491 / 4.67
Arap yazı sistemi	2225 / 21.14	8300 / 78.86

[a] Tabloda ilk sayı sözcük sayısını, ikinci sayı oranını göstermektedir.

3.5. Arap Harfleriyle Yazımda Biçim-Sesbilimsel Yazı Sistemi

Biçimbirimler (morpheme) çeşitli sesbilimsel koşullanmalar altında altbiçimciklenmeler sergilemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, saydam olmayan yazı sistemlerinin bir özelliği, bağımlı biçimbirimlerin yazımında biçim-sesbilimsel yazı sistemini kullanmaması, yani altbiçimciklenmeleri yazıda göstermemesidir. Latin harfleriyle Türkçe yazımında albiçimciklerdeki başkalaşımlar büyük oranda gösterilebilirken Türkçenin Arap harfleriyle yazımında altbiçimciklerin çok sınırlı olarak gösterilebildiği görülmektedir. Tablo 4'te görüldüğü gibi, Türkçenin Arap harfleriyle yazımında, incelediğimiz 61 bağımlı biçimbirimin 32'si (%52.5), tek bir biçimde gösterilmektedir. Bu da altbiçimciklenmenin sesbilimsel görünümleriyle yazıdaki görünümlerinin örtüşme oranının oldukça düşük olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 4'te konuşma dilindeki altbiçimcik sayısı ile yazıdaki biçimciklenmenin örtüşme oranının sadece %24.6 olduğu görülmektedir. Oysa Türkçenin Latin harfleriyle yazımında durum tam tersidir, altbiçimciklenmenin sesbilimsel görünümleriyle yazıdaki görünümleri tümüyle örtüşmektedir (bkz. Tablo 5)[12].

[11] Latin alfabesine dayalı yazı sisteminde kısmi eşleşme oranı, 4.67'dir. Daha önce, *Türkçe Sözlük*'ün 2005 yılı baskısındaki 4241 sözcüğe dayalı olarak harf-sesbirim eşleşmesi üzerine yapılan bir çalışmada %5.59 oranında kısmi eşleşme saptanmıştır (bkz. Başkır, 2010).

[12] Latin harfleriyle Türkçe yazımında da tüm başkalaşımların verildiğini söylemek olanaklı değildir. Örneğin, *bulacak* biçiminde yazılan sözcükte *acak* olarak yazılan ekin sesletimi [ʊdʒɑk] biçimindedir: [bʊɫʊdʒɑk].

Tablo 4
Arap Alfabesiyle Yazımda Altbiçimciklenmenin Konuşma Dilinde ve Yazı Dilindeki Görünümleri[a]

		konuşma dilinde altbiçimcik sayısı				
		2	4	7	8	Toplam
yazı dilinde altbiçimcik sayısı	1	7 / 11.5	19 / 31.1	0 / 0.0	6 / 9.8	32 / 52.5
	2	**15 / 24.6**	4 / 6.6	0 / 0.0	7 / 11.5	26 / 42.6
	3	0 / 0.0	2 / 3.3	0 / 0.0	0 / 0.0	2 / 3.3
	4	0 / 0.0	0 / 0.0	1 / 1.6	0 / 0.0	1 / 1.6
					Toplam	61 / 100.0

[a]Tabloda ilk sayı sözcük sayısını, ikinci sayı oranını göstermektedir.

Tablo 5
Latin Alfabesiyle Yazımda Altbiçimciklenmenin Konuşma Dilinde ve Yazı Dilindeki Görünümleri[a]

		konuşma dilinde altbiçimcik sayısı				
		2	4	7	8	Toplam
yazı dilinde altbiçimcik sayısı	2	**22/ 36.1**	0 / 0.0	0 / 0.0	0 / 0.0	23 / 36.1
	4	0 / 0.0	**25 / 41.0**	0 / 0.0	0 / 0.0	25 / 40.1
	7	0 / 0.0	0 / 0.0	**1 / 1.6**	0 / 0.0	1 / 1.6
	8	0 / 0.0	0 / 0.0	0 / 0.0	**13 / 21.3**	13 / 20.3
					Toplam	61 / 100.0

[a]Tabloda ilk sayı sözcük sayısını, ikinci sayı oranını göstermektedir.

Türkçenin Arap harfleriyle yazımında altbiçimciklenmenin tümüyle yansıtılamamasının nedenlerinden biri, Arap alfabesinde ünlüleri gösteren yazıbirimlerin yetersizliğinden ötürü, kimi eklerdeki ünlüleri gösteren yazıbirimlerin kullanılamamasıdır. Türkçede altbiçimciklenme hem *–sA* ekinde görüldüğü gibi arka/ön karşıtlığı (*–sa* ve *–se*) olarak hem de *–sIz* ekinde görüldüğü gibi arka/ön karşıtlığıyla birlikte düz/yuvarlak karşıtlığı (*–sız, –siz, –suz* ve *–süz*) olarak görülmektedir. Arap alfabesindeki ünlüleri gösteren yazıbirimlerin (<ى>, <ه>, <و>, <ا>), bu başkalaşımları yazıda ayırt etmesi olanaksızdır. Örneğin Türkçede *–sIz* biçimbiriminin Arap harfleriyle yazımında tüm sesbilimsel koşullanmalar göz ardı edilerek bu biçimbirimin dört altbiçimciği tek bir biçimde, سز s(ı)z olarak gösterilmiştir. Bu türden yazıma pek çok örnek verilebilir: *–(I)mIz* için مز m(ı)z; *–(I)nIz* için كز ñ(ı)z; *–(n)In* için ك (ı)ñ ve نك n(ı)ñ; *–DAn* için دن d(a)n; *–Im* için م m; *–In* için ك ñ; *–lAr* için لر l(a)r; *–mIş* için مش m(ı)ş vb. Bununla birlikte, /k/ sesiyle biten biçimbirimlerin

yazımında <ق> (ḳ) ve <ك> (k) yazıbirimleri ayrımıyla altbiçimciklerin arkadil-öndil ünlü biçimleri farklı gösterilebilmektedir. Örneğin *–mAk* biçimbiriminin *–mak* ve *–mek* biçimleri sırasıyla <ق> (ḳ) ve <ك> (k) yazıbirimleriyle gösterilebilmektedir: *–mak* için مق m(a)ḳ ve *–mek* için مك m(e)k. Ancak /k/ sesiyle biten bu tür biçimbirimlerin yazımında düzlük-yuvarlaklık ayrımı gösterilememektedir. Örneğin, *–lIK* biçimbiriminin *–lık* ve *–luk* biçimindeki altbiçimcikleri için لق l(ı)ḳ, *–lik* ve *–lük* biçimindeki altbiçimcikleri için de لك l(i)k biçiminde bir yazım kullanılmıştır. Benzer biçimde, *–CIK* biçimbiriminin *–cık* ve *–cuk* biçimindeki altbiçimcikleri için جق c(ı)ḳ, *–cik* ve *–cük* biçimindeki altbiçimcikleri için جك c(i)k yazımının kullanıldığı görülmektedir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde, biçimbirimlerin yazılışında, ünlüleri gösteren herhangi bir yazıbirimin yer almadığı görülmektedir. Bunların yanı sıra tüm değişkelerin sadece <ى> yazıbirimi ile gösterildiği biçimbirimler de bulunmaktadır. Örneğin *–DIK* biçimbirimi, دیق dıḳ ve ديك dik biçiminde yazılmaktadır. Bu biçimbirimin XVIII. yüzyılın sonuna kadar yazılı yapıtlarda دوق duḳ ve دوك dük biçiminde yazıldığı ancak bu yüzyıldan sonra düz ünlüyü gösteren <ى> ile yazıldığı görülmektedir (Kartallıoğlu, 2005; 2007). Tıpkı *–DIK* biçimbiriminde olduğu gibi, *–DI* biçimbirimi de دى di biçiminde yazılmıştır[13]. Ancak bu ekin sayı ve kişi uyumu gösteren eklerle kullanımında <ى> yazıbiriminin yer almadığı görülmektedir: *–DI-m* için دم d(i)m; *–DI-n* için دك d(i)ñ; *–dı-k, tı-k, du-k ve tu-k* için دق d(ı)ḳ, *–di-k, ti-k, dü-k ve tü-k* için دك d(i)k. Bu türden yazıma pek çok örnek verilebilir: *–(s)I* için سى si ve ى i; *–CI* için جى ci; *–mI* için مى mi; *–lI* için لى li. *–lI* biçimbiriminin önceleri *–lı* ve *–li* altbiçimcikleri لى li biçiminde, *–lu* ve *–lü* altbiçimciklerinin ise لو lu biçiminde yazıldığı, sonradan sadece لى li biçiminde yazılmaya başlandığı görülmektedir (Canpolat, 1981).

Dar ünlülerin bulunduğu kimi eklerin yazımında ise <ى> yazıbiriminin değil, <و> yazıbiriminin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin *–sIn* ekinin

[13] XVI. ve XVII. yüzyıllarda bu biçimbirimin de دو du olarak yazıldığı görülmektedir: قَالْدُوْرْدُوْلَرْ ḳaldurdul(a)r 'kaldırdılar', بُيُوْرْدُوْ b(u)yurdu 'buyurdu' (bkz. Kartallıoğlu, 2005: 150-164; Kartallıoğlu, 2007).

altbiçimlenmeleri olan *–sın, –sin, –sun* ve *–sün* biçimleri sadece سون sün olarak gösterilmiştir. Yine XVII. yüzyılda sadece yuvarlak ünlü altbiçimciklerinin olduğu *–Ip* biçimbirimin *–ıp, –ip, –up* ve *–üp* altbiçimcikleri وب üb biçiminde yazılmıştır (bkz. Kartallıoğlu 2005: 485). Geniş ünlülerin bulunduğu kimi eklerin yazımında ise <ه> yazıbiriminin kullanıldığı görülmektedir: *–A* için ه e; *–CA* için جه ce; *–DA* için ده de; *–lA* için له le; *–sA* için سه se vb. Bunların yanı sıra geniş ünlülerin bulunduğu *–An* ekinin yazımında <ا> yazıbirimi kullanılmıştır: *–an* için ان an ve *–en* için ن n. Yine, *–mA* olumsuzluk ekinin ve *–lA* ekinin yazımında ise hem <ه> hem de <ا> yazıbirim kullanılmıştır: ما ma, مه me ve لا la, له le.

Türkçenin Arap harfleriyle yazımında, altbiçimciklenmenin tümüyle yansıtılamamasının nedenlerinden biri de ötüm uyumundan kaynaklanan ünsüz başkalaşımlarının gösterilmemesidir. Örneğin Türkçede *–DI* biçimbiriminin sesbilimsel etmenlere bağlı olarak *–dı, –di, –du, –dü, –tı, –ti, –tu* ve *–tü* biçiminde sekiz altbiçimciği bulunmaktadır. Türkçenin Arap harfleriyle yazımında tüm sesbilimsel koşullanmalar göz ardı edilerek bu biçimbirimin sekiz altbiçimciği tek bir biçimde, دی di biçiminde gösterilmektedir. Arap harflerinde /t/ sesbirimini gösteren <ط> (ṭ), <ث> (t) gibi yazıbirimler olsa da bunlardan herhangi biri kullanılmamıştır[14]. Benzer biçimde, *–CI* biçimbiriminin sesbilimsel etmenlere bağlı olarak *–cı, –ci, –cu, –cü, –çı, –çi, –çu* ve *–çü* biçiminde sekiz altbiçimciği için جی ci, *–CA* biçimbiriminin *–ca, –ce, –ça* ve *–çü* altbiçimcikleri için جه ce, *–DAn* biçimbiriminin *–dan, –den, –tan* ve *–ten* altbiçimcikleri için دن d(a)n biçimlerinde sadece tek bir altbiçimcik kullanılmıştır.

Arap alfabesinin kullanıldığı dönemlerde, zamanla eklerde gerçekleşen sesbilimsel değişimlerin yazıya yansımaması da albiçimciklerdeki başkalaşımların gösterilememesinin nedenlerinden biridir. Arap alfabesinin bırakıldığı zamana kadar pek çok ekte geleneksel yazım biçimleri kullanılmıştır. Söz gelimi, *–DI* biçimbiriminin yazımında <و> yazıbiriminin kullanılmaması, sadece <ی> yazıbiriminin kullanılması böylesi bir gelenekselleşmenin sonucudur. Böyle bir gelenekselleşme, Arap harfli eski metinlerden düzlük-

[14] XV. yüzyıldaki kimi yazmalarda, ünsüzlere ilişkin söz konusu başkalaşım <ت> yazıbirimi ile biten sözcüklerde (örneğin ایتدی aytdı ‘söyledi’) <ت> yazıbirimi üzerine ّ (şedde) diyakritiği konularak gösterilmeye çalışılmıştır (Canpolat, 1981): ایتّدی. Ancak söz konusu düzenleme /t/ dışındaki diğer ötümsüz sözcüklerde geçerli olamayacaktır.

yuvarlaklık uyumunun ne zaman gerçekleştiğinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Ancak eski dönemlerde Türkçenin başka yazı dizgeleriyle yazılmış metinleri üzerine yapılan çalışmalarda, bu uyumun XV. yüzyıldan sonra yavaş yavaş geliştiğini (bkz. Brendemoen, 1979), en geç de XVIII. yüzyılda tamamlandığını (bkz. Develi, 1995, 1998; Kartallıoğlu, 2005, 2007) göstermektedir. Yazı devriminden hemen sonra Latin alfabesine geçişle dilde ünlü uyumlarını içeren bir sesbilimsel değişimin olması olanaklı olamayacağına göre Arap alfabesinin kullanıldığı uzun bir dönem, altbiçimciklerin başkalaşımlarının gösterilmediği açıktır.

4. Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi ve Okuma Eğitimi

Yazı sistemindeki saydamlığın, okuma öğrenimi güçlüklerinin önemli etkenlerinden biri olduğu ileri sürülmüştür. İspanyolca (Goswami, Gombert ve de Barrera, 1998), Almanca (Wimmer ve Goswami, 1994) ve Türkçe (Öney ve Goldman, 1984; Öney ve Durgunoğlu, 1997) gibi saydam yazı sistemine sahip dillerde okuma öğreniminin İngilizce ve Fransızca gibi saydam olmayan dillerdeki okuma öğreniminden daha kolay gerçekleştiği saptanmıştır. Katz ve Frotz (1992)'nin yazı sistemi derinliği varsayımına (orthographic depth hypothesis) göre, yazı sistemi saydamlığındaki farklılıklar sözcük tanıma ve adlandırma bakımından işlemleme farklılıklarına neden olmaktadır. Saydam yazı sistemi, bir dilin sesbilimini de içeren sözcük tanıma işlemini kolaylaştırmaktadır. Bunun tersine, saydam olmayan yazı sistemi okuyucuyu biçimbilimine dayalı olarak görsel yapı yoluyla sözcükleri işlemlemeye yönlendirmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçenin sesbilimsel yapısına uygun olmadığı için Arap yazı sisteminin okuma öğretimine olumsuz etkileri olduğu ileri sürülmüştür. Aslında Arap yazı sisteminin okuma öğretimine yönelik sorunlu yönü sadece Türkçe ile sınırlı değildir. Arap yazı sisteminin Arapça için de benzer sorunları olduğu ileri sürülmüştür (bkz. Abu-Rabia ve Siegel, 1995; Abu-Rabia, 1997, 1998, 1999, 2001). Arapçanın yazımında hem ünlüleri gösteren diyakritiklerin yer aldığı hem de bu imlerin bulunmadığı yazı sistemi birlikte kullanılmaktadır. Ünlüleri gösteren imlerin bulunduğu yazı sistemi genellikle başlangıç düzeyindeki okuyucular için kullanılırken yetkin okuyuculara yönelik metinlerde, yazı sistemi ünlülerden arındırılmış biçimiyle kullanılmaktadır. Abu-Rabia, her iki yazı sisteminde Arapça sözcüklerin bağlam içinde ve bağlamdan bağımsız olarak okunmasında doğruluk performansını incelemiş ve ünlülerin okuma doğruluğuna etkisi olduğunu ortaya koymuştur (bkz. Abu-Rabia ve Siegel, 1995; Abu-Rabia, 1997, 1998, 1999, 2001)[15]. Ünlüleri gösteren imlerin bu türden bir etkisi, bu imlerin Arapça yazı sistemini saydam yazı sistemine dönüştürdüğü anlamına gelmektedir. Abu-Rabia (1997), ünlülerin bulunmadığı sözcüklerin okunmasında çalışma belleğinde ek bir

[15] Arapça gibi Sami dillerinden İbranicenin yazı sisteminde de ünlüleri gösteren noktalı ve ünlülerin gösterilmediği noktasız yazım türleri bulunmaktadır. Frost ve Bentin (1992) İbranicenin yazımında ünsüzleri gösteren harflerin bir sözcüğü belirlemede yeterli olduğunu, okuyucuların ünlüleri gösteren imlere gerek duymadıklarını ileri sürmektedir. Ancak Frost ve Bentin, sözcüklere ilişkin tepki süresini ölçmüş, okuma doğruluğunu incelememiştir.

sesbilimsel kodlama gerektiğini belirtmekte, ünlüleri gösteren imlerin sözcük tanıma işlemlemesini ve dolayısıyla doğru okumayı kolaylaştırdığını ileri sürmektedir. Öyleyse, yazı sisteminde ünlüleri gösteren imler aracılığıyla elde edilen sesbilim bilgisi, sözcük tanımada önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Tıpkı Arapçada olduğu gibi Türkçenin Arap harfleriyle yazımında da ünlüleri gösteren imlerin eklenmesinin benzer etkisi olacağı açıktır. XVI. yüzyıldan önceki metinlerde ünlüleri gösteren diyakritiklere rastlanırken, XVI. yüzyıldan sonra bu imlerin yazıda terk edildiği, ancak bazı dönemlerde, örneğin, 1863-1864 eğitim döneminde, ders kitaplarında kullanıldığı görülmektedir (Ülkütaşır, 1981: 20). Türkçenin Arap harfleriyle yazımında ünlüleri gösteren imlerin eklenmesi, eşyazımlılık olgusunu azaltsa da yazı sisteminde ünsüzleri gösteren kimi imlerin sesbilimsel karşılığı bulunmadığından, ünlülerin eklenmesi yazı sistemini tümüyle saydamlaştırma konusunda yeterli olmayacaktır.

Arap yazısına ilişkin bu zorluklara karşın, Latin harfleriyle Türkçe yazımı üzerine yapılan çalışmalar, çocukların birinci sınıfın sonunda bile karmaşık sözcükleri tanımada başarılı olduklarını, sözcük tanımanın hızlı gerçekleştiğini göstermektedir (Öney ve Durgunoğlu, 1997; Öney ve Goldman, 1984; Durgunoğlu ve Öney, 1999). Öney ve Goldman, birinci sınıf düzeyinde Türk öğrencilerin Amerikalı öğrencilere göre daha hızlı ve doğru okuduklarını, üçüncü sınıfta ise Türk öğrencilerde okumanın daha hızlı gerçekleştiğini, ancak doğruluğun eşitlendiğini ortaya koymuşlardır. Öney ve Goldman'ın çalışmasının yapıldığı dönemlerde, Türkçenin ilk okuma yazma öğretiminde çözümleme yöntemi kullanılırken, 2004-2005 eğitim ve öğretim yılından itibaren bunun yerini ses temelli tümce yöntemi almıştır. Şahin ve Akyol (2006), ses temelli tümce yöntemi ile öğrencilerin ortalama 52.5 günde, çözümleme yöntemi ile ise 76.6 günde ilk okuma yazmayı öğrendiklerini, okuma hızı bakımından da ses temelli tümce yönteminin uygulandığı grubun lehine fark oluştuğunu belirtmektedirler[16]. Bu bulgular, yöntem değişikliğinin Öney ve Goldman'ın bulgularını etkilemediğini göstermektedir.

Elbette, Katz ve Frotz (1992)'nin yazı sistemi derinliği varsayımından hareketle, okuma eğitiminin saydam yazı sistemine sahip dillerde başarılı, diğerlerinde başarısız olacağını söylemek olanaklı değildir. Ancak saydamlık, okuma eğitimini etkileyen diğer öğelerle birlikte anlamlı hâle gelebilmektedir. Bunu özellikle Türk yazı sisteminin değişimi sürecinde görebilmekteyiz. 1897 tarihli *Osmanlı İstatistik Yıllığı*na göre, bu tarihte okuryazarlık %10.5 oranındayken 1927'de yapılan nüfus sayımında bu oranın çok fazla değişmediği, %10.7 oranında kaldığı görülmektedir[17]. 1928 yılında harf

[16] Buna karşın, Şahin, İnci, Turan ve Apak (2006), iki yöntemi karşılaştıran araştırmalarda, çözümleme yönteminin uygulandığı grubun okuma hızının daha yüksek olduğunu, buna karşın ses temelli tümce yönteminin uygulandığı gruptaki öğrencilerin daha iyi anlama düzeyine sahip olduklarını saptamışlardır. Akyol ve Temur (2008) ise araştırmalarında yöntemler arasında fark bulunmadığını, ancak ses temelli tümce yönteminin alt düzey öğrenciler için daha duyarlı bir yöntem olduğunu ileri sürmüşlerdir.

[17] 1927'de yapılan nüfus sayımına göre, Türkiye'deki altı ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun 10.516.000 olduğu, bunun 1.126.000'inin okuryazar olduğu belirtilmektedir. Bkz. *OECD*, *The Mediterranean Regional Project Turkey*, Paris 1965, s.160. 1897'deki okuryazarlık oranı için bkz. *Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, DİE, Ankara, 1997.

devrimiyle okuryazar sayısı sıfıra düşmüş, bundan yedi yıl sonra, 1935 yılında okuryazarlık oranı %19.25'e ulaşmıştır (bkz. Tablo 6). Kısacası 1897 ile 1927 arasında Arap yazı sisteminin kullanıldığı 30 yıl boyunca %0.2 oranında artan okuryazarlık, Latin harflerinin kabul edildiği 1928'den sonraki yedi yıl içinde %19.25 oranında artmıştır. Tablo 6'da bu tarihlerden sonra da okuryazarlık oranının düzenli bir biçimde arttığı görülmektedir. Okuryazarlık oranlarındaki bu artışın nedeni, sadece yazı sistemindeki değişiklik olmasa da özellikle 1928-1935 arasındaki artışın nedenleri arasında Türkçe yazı sisteminin saydamlaşmasının önemli bir katkısının bulunduğu açıktır.

Tablo 6
1935-200 Yılları Arasında Altı ve Yukarı Yaştaki Nüfusta Okuma Yazma Oranları

Yıl	Nüfus	Okuma-yazma bilmeyen	Okuma-yazma bilen	Okuma-yazma oranı
1935	12 862 754	10 387 105	2 475 649	19.25
1940[a]	14 900 126	11 242 759	3 657 367	24.55
1945[b]	15 166 911	10 583 606	4 583 305	30.22
1950[c]	17 856 865	11 997 046	5 779 915	32.51
1955	19 366 996	11 392 958	7 915 238	40.99
1960	22 542 016	13 625 086	8 901 006	39.51
1965	25 664 797	13 138 956	12 505 021	48.76
1970	29 273 361	12 817 836	16 455 525	56.21
1975	33 530 605	12 144 188	21 331 366	63.72
1980	37 523 623	12 197 323	25 311 211	67.48
1985	43 112 337	9 703 662	33 321 762	77.45
1990	49 163 110	9 587 981	39 555 483	80.49
2000	59 859 243	7 589 657	52 259 381	87.32

[a] 1940 verileri 1945 ve 1950 yılı verilerinden tahmin edilmiştir.
[b] Yedi ve daha yukarı yaştaki nüfus.
[c] Beş ve daha yukarı yaştaki nüfus.
Kaynak: DİE, Nüfus İstatistikleri, 2000.

5. Sonuç

1928 yılında Latin harflerinin kabulüne kadar yoğun olarak süren, sonrasında da kısmen devam eden tartışmalarda, Arap harflerinin öğretilmesindeki zorluk dile getirilmiş, bu zorluğun nedeni olarak da sesbirimlerle, sesbirimleri gösteren harf ya da harf bileşiminden oluşan yazıbirimler arasındaki uyumsuzluğa vurgu yapılmıştır. Dillerin yazı sistemlerinde, tam bir yazıbirim-sesbirim örtüşmesinden söz etmek olanaklı olmamasına karşın, farklı farklı yazı sistemlerindeki saydamlığın derecelendirilebilir nitelikte olduğu savından yola çıkarak bu yazıda Arap ve Latin alfabelerine dayalı yazı sistemleri, saydamlık bakımından karşılaştırılmıştır.

Türkçenin Latin alfabesine dayanan bugünkü yazı sistemi incelendiğinde, parçalarüstü sesbirimlere, <ğ> harfine ve ödünçleme sözcüklere ilişkin kimi

durumlar dışında, her bir sesbirimin yazıbirimlerle tümüyle örtüşür durumda olduğu görülmektedir. Türkçenin Arap alfabesine dayanan yazı sisteminde ise ünlüleri gösteren yazıbirimlerin, Türkçedeki ünlüleri karşılayacak sayıda olmaması, aynı yazıbirimin birden çok sesbirimle ve tek bir sesbirimin birden çok yazıbirim ile etkileşim içinde bulunması saydamlığın Latin alfabesine göre çok daha düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, sadece yazıbirim-sesbirim etkileşimleri değil, aynı zamanda sözlüksel düzeyde harf-sesbirim örtüşme oranları da betimlenmiştir. Çalışmanın bulguları, Arap alfabesine dayalı Türkçe yazı sisteminde sözcüklerdeki harf sayısı ortalamasının Latin yazı sistemindekine göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca bulgular, Latin alfabesine dayalı bugünkü yazı sisteminde harf-sesbirim eşlemesinin %95.33 oranında tam olarak gerçekleştiğini, buna karşın Arap alfabesine dayalı yazı sisteminde bu oranın %21.14 olduğunu göstermektedir. İki yazı sisteminin saydamlığına ilişkin olarak bu çalışmada incelenen bir başka durum, biçim-sesbilimsel başkalaşımların yazı sistemindeki yansımalarıyla ilgilidir. Latin harfleriyle Türkçe yazımında albiçimciklerdeki başkalaşımların büyük oranda yazıya yansıdığı, buna karşın Türkçenin Arap harfleriyle yazımında altbiçimciklerin çok sınırlı olarak gösterilebildiği saptanmıştır.

Bu çalışmanın bulguları, okuma güçlüğünün yazıbirim-sesbirim eşlemesiyle ilişkili olabileceği savına da bir veri oluşturmaktadır. Saydam yazı sisteminin bir dilin sesbilimini de içeren sözcük tanıma işlemini kolaylaştırdığı varsayımından yola çıkarak yapılan çalışmalarda, saydamlığın okuma güçlüklerinin önemli etkenlerinden biri olduğu ileri sürülmüştür (bkz. Abu-Rabia ve Siegel, 1995; Abu-Rabia, 1997, 1998, 1999, 2001). Tek etken olarak öne sürmek olanaklı olmasa bile Latin alfabesine geçişle yazı sisteminde gerçekleşen saydamlığın yazı sisteminin değişimi sürecinde okuryazarlık oranlarına yansıdığını varsaymak olanaklıdır.

Kaynaklar

ABU-RABIA, S. (1997), "Reading in Arabic Orthography: The Effect of Vowels and Context on Reading Accuracy of Poor and Skilled Native Arabic Readers", *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal,* 9, 65–78.

————(1998), "Reading Arabic Texts: Effects of Text Type, Reader Type and Vowelization", *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 10, 105–119.

————(1999), "The Effect of Arabic Vowels on the Reading Comprehension of Second and Sixth-Grade Native Arab Children", *Journal of Psycholinguistic Research*, 28, 93–101.

————(2001), "The Role of Vowels in Reading Semitic Scripts: Data from Arabic and Hebrew", *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 14, 39–59.

ABU-RABIA, S. ve SIEGEL, L.S. (1995), "Different Orthographies, Different Context Effects: The Effects of Arabic Sentence Context in Skilled and Poor Readers", *Reading Psychology: An International Quarterly*, 16, 1–19.

AKYOL, H. ve TEMUR, T. (2008), "Ses Temelli Cümle Yöntemi ve Cümle Yöntemi ile Okuma Yazma Öğrenen Öğrencilerin Okuma Becerilerinin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 79-95.

ALTUN, H.Y. (2010), "Düzeltme İşareti ve Türkçede Yazıldığı gibi Okunmayan Kelimeler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 167-179.

BAŞKIR, A. (2010), *Türkçe Sözcüklerde Harf ve Ses Dağılımı*, Ankara Üniversitesi, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Ankara.

BORGWALDT, S. R., HELLWIG, F. M. ve de GROOT, A.M. B. (2004), "Word-Initial Entropy in Five Languages: Letter to Sound, and Sound to Letter", *Written Language & Literacy*, 7/2, 65–84.

BRENDEMOEN, B. (1979), "Labiyal Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIX, 1977-1979, 223-240.

CANPOLAT, M. (1981), "Arap Yazılı Türk Alfabesinin Gelişmesi", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 49-54.

DEMİRCAN, Ö (1979), *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni: Türkiye Türkçesinde Sesler*, TDK Yayınları, Ankara

DEN BOSCH, A., CONTENT, A., DAELEMANS, W. ve DE GELDER, B. (1994), "Measuring the Complexity of Writing Systems", *Journal of Quantitative Linguistics*, 1/3, 178-188.

DEVELİ, H. (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesine göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yayınları, Ankara.

————(1998), "18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine", *Doğu Akdeniz Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1, 27-36.

DOĞANER, Y. (2005), "Elifba'dan Alfabeye: Yeni Türk Harfleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 27-44.

DURGUNOĞLU, A.Y. ve ÖNEY, B. (1999), "A Cross-Linguistic Comparison of Phonological Awareness and Word Recognition", *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal,* 11, 281–299.

ERGENÇ, İ. (1984), *Almanca ve Türkçenin Ses Yapılarının Karşılaştırması*, DTCF Yayınları, Ankara.

————(1989), "Ayın ve Hemzeli Sözcüklerin Günümüz Türkçesinde Kullanılış Biçimleri", *II. Dilbilim Sempozyumu: Dilbilim Uygulamaları,* yay. F.Ö. Ekmekçi ve V. Ülkü, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, ss. 20-26.

————(1991), "<ğ> Üzerine", *Dilbilim Yazıları 1991,* yay. A. Sezer, A. ve S. Koç, Usem Yayınları, Ankara, ss. 51-56.

FROST, R. ve BENTIN, S. (1992), "Processing Phonological and Semantic Ambiguity: Evidence from Semantic Priming at Different SOAs", *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 18, 58–68.

GOSWAMI, U., GOMBERT, J.E. ve de BARRERA, L.F. (1998), "Children's Orthographic Representations and Linguistic Transparency: Nonsense Word Reading in English, French, and Spanish", *Applied Psycholinguistics*, 19, 19–52.

KARAL, E.Z. (1978), "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. TTK Yayınları, Ankara, ss. 7-96.

KARTALLIOĞLU, Y. (2005), *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16., 17. ve 18. Yüzyıllar)*, Gazi Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

————(2007), "Tanzimat Gramerlerinde Bazı Eklerin İmlası ve Dudak Uyumu ile ilgili Uyarılar", *Bilig*, 43, 85-106.

KATZ, L. ve FROST, R. (1992), "The Reading Process is Different for Different Orthographies: The Orthographic Depth Hypothesis", *Haskins Laboratories Status Report on Speech Research,* 111/112, 147-160.

LIBERMAN, I.Y., LIBERMAN, A.M., MATTINGLY, I.G. ve SHANKWEILER, D.L (1980), "Orthography and the Beginning Reader", *Orthography, Reading and Dyslexia,* yay. J. F. Kavanagh ve. R. L. Vanezky, University Park Press, Baltimore, ss. 137-153.

ÖNEY, B. ve DURGUNOĞLU, A. (1997), "Beginning to Read in Turkish: A Phonologically Transparent Orthography", *Applied Psycholinguistics*, 18, 1–15.

ÖNEY, B. ve GOLDMAN, S. (1984), "Decoding and Comprehension Skills in Turkish and English: Effects of the Regularity of Grapheme-Phoneme Correspondences", *Journal of Educational Psychology,* 76, 557–568.

SELEN, N. (1979), *Söyleyiş Sesbilimi Akustik Sesbilimi ve Türkiye Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara.

SUNGU, İ. (1941), "Harf İnkılabı ve Milli Şef İsmet İnönü", *Tarih Vesikaları***,** Ankara.

ŞAHİN, A. ve AKYOL, H. (2006), "İlk Okuma-Yazma Öğretiminde Kullanılan Çözümleme ve Bireşim Yöntemlerinin Uygulamalı Olarak Karşılaştırılması", *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi*, yay. A. Konrot, Kök Yayıncılık, Ankara, ss. 3-14.

ŞAHİN, İ., İNCI, S., TURAN, H. ve APAK, Ö. (2006), "İlk Okuma Öğretiminde Ses Temelli Cümle Yöntemiyle Çözümleme Yönteminin Karşılaştırılması", *Millî Eğitim*, 171, 109-129.

ŞİMŞİR, B. (1992), *Türk Yazı Devrimi*, TTK Basımevi, Ankara.

TANSEL, F.A. (1953), "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)", *TDAY Belleten*, C.XVII, 224-249.

TSENG, L. (2002), *Yeni Harflerin Kabulünden Sonra Türkçede Ses-Yazı İlişkisi*, Ankara Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

UZUN, N.E. (2004), *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Kebikeç Yayınları, İstanbul.

ÜLKÜTAŞIR, M.Ş. (1981), *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK Yayınları, Ankara.

ÜNAYDIN, R.E. (1956), *Hatıralar*. Ankara.

WIMMER, H. ve Goswami, U. (1994), "The Influence of Orthographic Consistency on Reading Development: Word Recognition in English and German Children", *Cognition*, 51, 91–103.

ZÜLFİKAR, H. (2008), *Doğru Yazma ve Konuşma Bilgileri 1*, Zerpa Yayınları, Ankara.

Extended Summary

From "Elifba" to Alphabet The Interaction of Grapheme-Phoneme in Two Orthographies

Abstract

In this article, Arabic and Latin orthographies are compared in terms of a factor of transparency of graphemes-phonemes interaction, called "orthographic depth". In the present orthography of Turkish based on Latin script, graphemes and phonemes almost overlap each other, except some aspects in respect to suprasegmental phonemes, the letter <ğ> and borrowed words. On the other hand, in Arabic orthography, vowel graphemes are not as numerous as vowel phonemes in Turkish. Besides, in Turkish writing with Arabic orthography, in addition to more than one interaction of the same grapheme, a single phoneme can interact with more than one grapheme. In this paper, on the basis of the data consisting of 10525 lexemes, we have examined the lexemes which letter-phoneme matches are partially or fully realized. The findings show that the letter-phoneme match in Latin-based orthography is 95.33%, while its ratio with Arabic orthography is 21.14%. Further, in this article we have made it clear that allomorphies in Turkish can be demonstrated to a greater extent in Latin orthography, while in Arabic orthography this has been realized to be quite limited. It is therefore proposed that all these findings can be evaluated as evidence in support of the argument that the initial reading difficulties are related to the grapheme-phoneme interaction.

Key words: Transparency, Interaction of Grapheme-Phoneme, Orthographic Depth, Arabic Orthography, Latin Orthography.

During the period of transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, one of the most important transitions is the change of alphabet, which is called "harf devrimi" (letter reform) or "yazı devrimi" (orthographic reform). Up until the adoption of Latin orthography, criticism against Arabic orthography was mainly based on its hardship in teaching. During this period there were some discussions ranging from making the necessary adjustments in the process of adaptation of Arabic orthography into Turkish to the application of Latin orthography into Turkish directly. During these discussions the difficulty in the teaching of Arabic orthography was emphasized, and the reason of this impediment was attributed to the inconsistency between phonemes and graphemes. Orthographies are classified in terms of a factor called orthographic depth, in other words transparency of graphemes-phonemes interaction (Liberman, Liberman, Mattingly, & Skankweiler, 1980). Orthographies where graphemes are matched with phonemes at a high ratio are classified as "shallow" or "transparent". Although an exact grapheme-phoneme overlap in the orthographies cannot be specified, it can be argued that transparency in various orthographies is gradable. (Borgwaldt, Hellwig, & de Groot, 2004; Katz & Frotz, 1992). The present article compares Turkish orthographies based on Arabic and Latin scripts in terms of transparency.

In order to compare the two orthographies, we first describe the grapheme-phoneme interaction. In the present orthography of Turkish based on Latin script, it can be seen that graphemes and phonemes almost overlap each other.

Although Latin orthography has a grapheme for each phoneme, a phoneme for <ğ> does not exist in Turkish. This shows that transparency presents asymmetry, in other words, despite a phoneme–grapheme balance, a grapheme-phoneme balance does not fully exist in Latin orthography. Apart from the letter <ğ>, some profiles for borrowed words and suprasegmantal phonemes are the elements affecting transparency. On the other hand, in the orthography of Turkish based on Arabic script, vowel graphemes are not as numerous as the vowel phonemes in Turkish. As a result of using only four grapheme for eight vowels in Turkish, many homographies ensue in Arabic orthography. In addition to more than one interaction of the same grapheme in the Arabic orthography, a single phoneme can interact with more than one grapheme. The reason for the interaction of a single phoneme with more than one grapheme stems from the fact that the graphemes interact with various phonemes in Arabic. Despite the lack of these phonemes in Turkish, the availability of various graphemes affects the transparency of orthographies.

In comparison of two orthographies, we should also present not only the description of the interaction between graphemes and phonemes, but also which phonemes are matched with each letters in any lexeme. For this purpose in this article, specifying the phonemes and the numbers of lexemes as 10525, we have examined the words which letter-phoneme matches are realized fully or partially. The findings suggest that in Arabic orthography fewer letters are used, and in Latin orthography more letters are used. Likewise, the findings further indicate that a letter-phoneme match in present orthography based on Latin script is 95.33%, while its ratio with Arabic script is 21.14%. Yet another criterion as to the transparency of orthographies is the application of morpho-phonemic orthography in the writing of suffixes. One characteristic of opaque orthographies, in the writing of bound morpheme, is that morphemes are not shown in allomorphy. In this study we have made it clear that in allomorphies of Turkish writing with Latin script transformation can be shown at a greater extend, while with Arabic script this has turned out to be quite limited.

It is proposed that all these findings could be evaluated as evidence for the argument that the initial reading difficulties are related to the grapheme-phoneme interaction. Following Katz and Frotz's (1992) orthographic depth hypothesis, it is argued that deficiency of vowels is one of the factors causing reading difficulty in Arabic orthography (see Abu-Rabia, 1997, 1998, 1999 and among others). This factor is reflected in the rates of literacy in the process of transformation of Turkish orthography.